

Elemente de românită în Peninsula Balcanică. Nicolae Iorga și „Cinci conferințe despre Veneția”¹.

Diana Didă

Într-o serie de conferințe ținute la începutul secolului trecut, Nicolae Iorga face o interesantă radiografie a relațiilor dintre Veneția imperială și populațiile de origine românească (sau aromânească, deși Iorga nu simte nevoia permanentă a acestei diferențieri) care trăiau pe atunci în spațiul balcanic. Aceste relații intense au fost facilitate de fondul etnic comun al venețienilor și al (a)românilor, de romanitatea care s-a transpus apoi peste acest fond traco-ilir, dar și de experiența bizantină împărtășită similar și de unii și de alții. Iorga explică apoi și diferențele de evoluție dintre Veneția și Țările Române, într-un limbaj antropogeografic, ratzelian, în care factorului geografic, natural, i se acordă un rol esențial (Adriatica, Dunărea sau Carpații sunt astfel de entități determinante pentru drumul către o formă sau alta de civilizație).

Cuvinte cheie: Veneția, Nicolae Iorga, aromâni, Bizanț, romanitatea din Peninsula Balcanică, antropogeografie

În „Cinci conferințe despre Veneția”, lucrarea asupra căreia ne vom concentra în cele ce urmează, descoperim un Nicolae Iorga oarecum surprinzător. Talentul său de istoric erudit se îmbină cu cel scriitoricesc, aproape „balzacian”, prin modalitatea de zugrăvire a arhitecturii, a culorilor, a atmosferei Veneției trecute și prezente, astfel încât cititorul îmbină utilul acumulării de cunoștințe referitoare la fapte și evenimente istorice memorabile cu

¹„Cinci conferințe despre Veneția – ținute din însărcinarea Casei Școalelor”, editura Casei Școalelor, București, 1914

plăcerea lecturării unei veritabile opere literare. Caracterul inedit al lucrării este dat, aşadar, de îmbinarea informaţiei istorice obiective cu impresiile de călătorie, evident subiective, pe care Veneţia începutului de secol i le transmite istoricului român şi care provoacă cititorului o reală plăcere.

În aceste cinci conferinţe, ținute „la însărcinarea Casei Şcoalelor” la începutul secolului trecut, ne este zugrăvită o lume specială, aproape magică, lumea măreaţă şi strălucitoare a vechii Veneţiei imperiale şi care, arată de-a lungul lucrării Iorga, contrastează puternic cu ceea ce descoperise istoricul român în călătoriile sale. Contrastează nu din punct de vedere estetic, căci Veneţia rămâne un oraş extrem de frumos, „un oraş unic”, ci din punct de vedere politic, militar, al influenţei la nivel european pe care statutul de imperiu i-l asigurase în trecut acestui oraş. Imperialismul veneţian îi conferise Veneţiei statutul simbolic de „regină – şi era regină, în Creta, în Cipru, deşi acasă era Republică – gata a primi omagiul popoarelor supuse” (p.36). Veneţia era, folosind uşor forţat termenii lui Wallerstein, **centrul unui sistem** politic, economic şi social, având *semiperiferii* şi *periferii*, influenţa sa ajungând chiar şi în Țările Române. (Ultima conferinţă se ocupă chiar de acest aspect al relaţiei dintre veneţieni şi români. Noi vom reveni însă ceva mai târziu la acest aspect).

Dincolo de influenţele politice sau economice, de Veneţia ne leagă un alt gen de influenţe, unul mai puţin „formal” şi care vine, arată Iorga, din trecutul foarte îndepărtat, din istorie. Căci noi şi veneţienii împărtăşim un **fond etnic comun**, fondul *traco-ilir*. Diferenţa esenţială este însă aceea că noi, românii, „suntem mai mult traci decât iliri” (p.41), în timp ce veneţienii sunt mai mult iliri decât traci. Elementul iliric se păstrează însă destul de puternic, arată Iorga, la o altă populaţie cu care noi, românii, avem legături deosebit de puternice şi anume la *aromâni*.

Peste elementele etnice traco-ilire se suprapune, şi la noi şi la veneţieni, *elementul romanic*. Romanii cuceresc Peninsula Balcanică supunându-i atât pe traci cât şi pe iliri „până ce influnţa latină se întinse până la malul stâng al Dunării, iar la Răsărit până pe la mijlocul Bulgariei şi dincolo de văile Macedoniei, cu rosturile ei administrative oarecum deosebite” (p.42). Prin cucerirea romană s-a creat un spaţiu etnic şi cultural vast, generos, dar care se va sparge în două odată cu venirea slavilor. De atunci „noi am rămas de o parte, veneţienii de altă parte”, constituindu-ne astfel în blocuri geoistorice şi geopolitice diferite.

Și totuși, asemănările dintre români și venețieni nu se opresc aici. Căci, în ciuda faptului că cele două comunități umane sunt despărțite geografic și etnic în mod definitiv, ele continuă să împărtășească un destin istoric comun. Elementul de legătură este constituit de această dată de **Bizanț**, sub a cărui influență formală s-au aflat timp câteva secole și românii și venețienii. Bizanțul, „nefiind decât Roma răsăriteană, învățată a vorbi grecește” (p.66), își exercita supremația asupra românilor și venețienilor. Această supremație, arată Iorga, nu era însă decât una teoretică, deoarece *geografia* se opunea transformării statutului *de iure* într-unul *de facto*. În cazul Veneției, Adriatica se constituia ca o **barieră naturală** care împiedica Bizanțul să stăpânească în mod concret acest spațiu. Flota bizantină, atât cât era ea de dezvoltată, trebuia oricum utilizată pentru apărarea Constantinopolului de primejdiile arabă și normandă. În cazul Țărilor Române bariera naturală era Dunărea și „pădurile neumblate, mlaștinile fără drumuri” de pe malul ei, fapt care i-a împiedicat pe bizantini să ajungă în acest perimentru. De fapt, arată Iorga, ei au ajuns la nord de Dunăre de doar două sau trei ori de-a lungul mai multor secole. Bizanțul rămânea așadar numai un factor simbolic, de legitimare prin „titlurile pe care le împarte, pentru valoarea politică pe care o poate da acelor cu care e în legătură, el înălțând prin legăturile sale imperiale pe toți cei care aveau contact cu dânsul” (p.46).

Rolul Bizanțului este în mod primordial unul de natură culturală și civilizațională. Structurile și practicile politice, titlurile nobiliare prin care acestea se obiectivau se constituie sub influență bizantină. Mai mult, ele sunt similare și se păstrează astfel și în cazul spațiului românesc și a celui venețian. Domnii, *voievozii români* care, arată Iorga, „atârnau de Bizanț, dar (care), de fapt, făceau ce voiau ei” erau aleși de către popor. La fel se întâmpla și în cazul alegerii *dogelui* din Veneția (evident, Iorga vorbește despre o Veneție ușor arhaică, o Veneție de demult, căci ea se modernizează – în sensul de a renunța la caracterul arhaic, obștesc al structurilor lor socio-politice - mult mai rapid decât ne vom moderniza noi), care era ales în mod liber în cadrul unor adunări populare. Aceste adunări populare, atunci când nu vor mai putea vota toți membrii comunității ci numai o parte dintre ei, vor avea o structură similară, „*sestierelor*” (însemnând a șasea parte, cea a nobililor care alegeau dogele) corespunzându-le „*pătratele*” adunărilor populare de la Sălișteța Sibiului, de pildă. Mai mult, voievodul și dogele venețian corespund din punct de vedere formal latinescului duce: „și voievod nu înseamnă în slavonește decât același lucru pe care-l înseamnă în latinește <<duce>>, și dogele din Veneția nu era decât tot un duce bizantin” (p.67). Concluzia lui Nicolae Iorga este aceea că „Veneția, în cele dintâi timpuri, a avut aceleași elemente politice, pe care le întâlnim la începutul vieții noastre naționale, adică o adunare a poporului de o parte (...) și, de altă parte, de unul sau mai

mulți cârmuitori aleși de această adunare a poporului, până la dogele-voevod atârând numai în teorie de Bizanț” (p.67).

Arătam mai sus că procesul de modernizare, de încheiere a unor structuri sociale și politice statale a fost mai rapid în Veneția decât în Țările Române. Explicația lui Iorga, careia îi putem identifica, cel mai probabil fără a greși, caracterul ratzelian, al antropogeografiei (sau al geopoliticii de mai târziu), se bazează pe luarea în considerare a factorului geografic ca agent determinant, care împinge (sau nu) comunitatea umană spre acțiune. Noi, arată Iorga, ne-am dezvoltat și ne-am constituit statul mai târziu decât venețienii deoarece eram „strânși în munți, mlaștini și păduri sălbatice” (p.69), în timp ce venețienii au fost beneficiarii contactului cu marea care „i-a scormonit, i-a îndemnat, i-a iuțit, i-a turburat în dorința de liniște ce o are fiecare om mai la urma urmei, această vecinătate cu marea” (p.70). Verdictul lui Iorga, dat în cel mai clar spirit al determinismului geografic, este acela că venețienii nu s-au odihnit „fiindcă n-o puteau face” (p.70), ci au pornit pe mare, în expansiune, spre întemeierea unui imperiu de dimensiuni vaste.

Determinantă nu este numai natura, ci și ceea ce am numi noi astăzi **poziția geopolitică** a celor două entități, a celor două popoare despre care discutăm aici, pe urmele lui Iorga. Conceptul de *echilibru de forțe*, căruia noi îi recunoaștem caracterul modern, este introdus pentru a explica continuitatea noastră și a venețienilor de-a lungul istoriei. Acest echilibru de forțe, care amintește de *balanța de putere* a relațiilor internaționale de astăzi, se naște acolo unde există mai multe state și puteri care „își exercită influența asupra unui teritoriu” (p.42). Rivalitatea lor, dorința și lupta pe care o dau pentru a-și extinde teritoriul și influența creează un echilibru și o oportunitate pentru cel sau cei care constituie miza. Așa s-a întâmplat și cu noi, românii, care am profitat de „dorința de a ne cuceri a vecinilor noștri, rivalitatea lor continuă însemnând permanența vieții noastre naționale” (p.43), așa s-a întâmplat și cu venețienii, care au profitat de „rivalitatea tuturor năvălitorilor” (p.43). Pe noi însă, turcii ne-au oprit din avânturile noastre imperiale – doar Mircea și Vlaicu având astfel de „ambițiuni” – în timp ce venețienii au avut cale liberă pentru a se extinde și a-și spori aria lor de influență la nivel european (și nu numai).

Dar legăturile venețienilor cu românii nu sunt numai cele „date”, de sânge, sau datorate unor stăpâniri politice care au, mai degrabă, un caracter contingent. Din contră, au existat între ei și relații voluntare, directe și importante și care sunt descrise de Nicolae Iorga în ultima dintre conferințe, *cea de-a cincea*. Despre aceasta vorbim în cele ce urmează.

O primă dovadă a contactelor dense dintre spațiul românesc și cel venețian este aceea a existenței unei populații intermediare din punct de vedere cultural, împărțind valori ale ambelor părți. Faptul că această populație, care a dispărut se pare în secolul al XVIII-lea, vorbea o limbă „ce nu era nici italiană, nici a noastră, ci o limbă intermediară între limba noastră și limba italiană” (p.116) ne duce la reinterpretarea ideii de *graniță prag* (acest tip de graniță referindu-se la o scădere treptată și nu bruscă a contactelor de la o regiune la alta²). Nu înțelegem exact care au fost resorturile care au dus la formarea acestei limbi. Putem crede însă că relațiile și contactele dintre cele două regiuni – cea românească și cea italiană, venețiană - erau suficient de puternice, astfel încât să asigure perpetuarea unei astfel de limbi de-a lungul a mai multor secole. Ea a fost cel mai probabil alimentată de mișcarea permanentă a populațiilor din aceste două regiuni. Este semnificativ, de asemenea, că această „româno-italiană” s-a stins exact în secolul al XVIII-lea, secol ce coincide cu stoparea relațiilor dintre noi și Veneția decăzută (ultimul an amintit de Iorga este 1703, în legătură cu Constantin-Vodă și o anumită scrisoare a unui oarecare Ascanio Giustiniani, prin care acesta descria relațiile domnitorului român cu venețienii). După acest an „Veneția decade, iar țările noastre sunt tot mai prinse în lumea turcească, de care atârnau” (p.144). (Aceeși lume turcească ne-a oprit și pe noi, după cum am văzut mai sus, în realizarea „ambițiunilor” noastre imperiale, atâtea câte au fost ele).

Contactul dintre venețieni și români se realizează așadar în primul rând *în afara* granițelor Țărilor Românești, de-a lungul și de-a latul Peninsulei Balcanice. Îi avem, arată Iorga, pe *aromânii* din jurul orașului Ragusa, de la Marea Adriatică³, care vorbeau un grai aromânească „poate legați, în ceia ce privește dialectul, cu românii de sus, de către Dunăre” (p.116).

² Ilie Bădescu, „Geopolitica – teorii, concepte, specific”, în vol. „Geopolitica integrării europene”, ed. Universității din București, București, 2002, p.17

³ Ragusa „de azi” este un oraș din Sicilia. Iorga face diferența între aceasta și „vechea Ragusa” despre care înțelegem că avea o arie geografică mult mai mare, cuprinzând și malul estic al Adriaticii. Aici se regăseau, cel mai probabil „Ragusani” ce cumpărau vestitul „*caseus valahicus*”. (p.116)

Această populație de origine aromânească, care se ocupa cu creșterea oilor, trăia din schimburile comerciale cu cei de la oraș, cărora le asigurau un delicios „caș românesc”. La momentul în care Iorga susține aceste conferințe – începutul secolului XX – această populație era deja slavizată, urmele lor putându-se recunoaște mai degrabă în toponimiile din jurul munților Ragusei. Mai existau, se pare, așa ziiși „vlahi de munte”, a căror origine era pur românească și care erau căruțași. La ei, consideră Iorga, ar fi trebuit să apeleze venețienii dacă ar fi dorit să își transporte marfa dincolo de acești munți.

O ramură absolut interesantă a românilor o regăsim pe teritoriile Greciei și ale Albaniei de astăzi. În momentul în care venețienii vin în această arie geografică, românii (sau aromânii, căci Iorga nu simte nevoia să facă, cel mai adesea o delimitare clară între cele două ramuri, el arătând, de pildă, că Tesalia era locuită de aromâni, căci „Tesalia toată era pământ românesc”) se aflau, alături de albanezi, într-un plin proces de expansiune. Venețienii ar fi venit în aceste regiuni „ca stpânitori tocmai în momentul când românii aveau mai multe rosturi acolo” (p.117). Românii reprezentau un factor politic activ de primă importanță în această regiune. De pildă, unul dintre statele care s-au înființat în această arie a Peninsulei Balcanice la 1366 a fost cel al *Zentei*, care ar sta, conform lui Iorga, la baza Muntenegrului de astăzi. Dinastia întemeietoare a acestui stat se chema „a Balsizilor”, căreia istoricul român îi dă ca sigură originea românească. Venețienii ar fi avut deci legături cu elementele românești și „în această formă creatoare de state în Peninsula Balcanică, de state, din nenorocire, trecătoare, efemere, venite prea târziu ca să poată dura”(p.118).

Tot cu ajutorul românilor își păzeau venețienii și orașele mărilor, fie că ne referim la Adriatica, fie la Marea Neagră. În nord estul Mării Adriatice erau utilizați, contra turcilor, așa numiții uscoci sau morlaci – *morlac* însemnând Mavrovlah sau „vlah negru” (p.119). La Marea Neagră arată Iorga, venețienii puneau mare preț pe ajutorul și pe legăturile cu Balica și cu fiul acestuia, Dobrotici, pentru a-i ajuta la apărarea coloniilor lor de la Răsărit.

Rolul acestor colonii era enorm pentru venețieni, căci terenul fertil asigura o mare cantitate de grâu, pe care nu puteau să și-o procure din alte părți ale Europei. Iorga subliniază, în acest context, că strămoșii noștri nu au fost numai ciobani, ci și agricultori. Acest fapt are o importanță fundamentală în a demonstra că românii au fost nu numai niște beneficiari ai civilizației altora, niște elevi cumiți așteptând să fie aduși pe calea progresului, ci au fost, de asemenea, producători și generatori de civilizație. Sau, așa cum arată cu revoltă Iorga, ei nu

erau niște „sălbateci, incapabili de a face agricultură până nu ne-au învățat ungurii și blugarii” (p.123). Aici, cel mai probabil că istoricul român are în minte tot felul de *basne* relativ la formarea și dezvoltarea poporului român, tot felul de etnografi „care mută popoare” (p.41) și care distorsionau, cu argumente care se doreau a fi științifice, istoria reală și naturală a Țărilor Române.

După formarea statelor românești, după instalarea domnilor Țărilor Române, începând cu Mircea cel Bătrân, vom intra într-un tip nou de relații cu Veneția. Țările Române devin tot mai organizate din punct de vedere politic și militar, fapt care le va permite să intre ca parte de sine stătătoare în jocul de alianțe – în general contra turcilor – de la nivel european. Așa vor proceda Mircea cel Bătrân sau Ștefan cel Mare, care vor încerca apropierea diplomatică și militară de Veneția. Chiar și cultural Țările Române vor intra în aria de influență a Europei, prin suita de personalități care vor lua calea Veneției și nu numai.

Romanian elements in Balkan Peninsula. Nicolae Iorga and “Five lectures about Venice”.

At the beginning of 20th century, Nicolae Iorga sustained some interesting but less known lectures about the relations between imperial Venice and some Romanian origin populations. Better called aromanians (also N. Iorga does not make always this distinction), they lived in Balkan Peninsula, having good and intense relations with Venice. Iorga explains this relations through their common ethnic origins - first Roman, then thraco-illirian one. They also shared an important Byzantine heritage. But the Romanian and Aromanian populations from Balkans, on one hand, and the Venetian one, on the other hand, were, in the same time, very different. This distinctions are explain by Iorga using anthropogeographical or ratzelian arguments, emphasizing the geographic or natural factor`s importance. (Adriatic Sea, Danube river, or Carpathian mountains are such determining factors, decisive for the direction of civilizations).

Tags: Venice, aromanians, Nicolae Iorga, anthropogeography, Balkan Peninsula, Roma